

Taede A. Smedes

Reactie op Nico den Bok, 'Een ongemakkelijke goedheid'

Het artikel van Nico den Bok is een van de meer originele en spraakmakende bijdragen die ik de afgelopen tijd onder ogen heb gekregen wat betreft het theologisch reflecteren over de verhouding tussen Gods handelen en de natuurlijke loop der dingen. In enkele pagina's komt een heel aantal onderwerpen aan de orde die een verdere verdieping verdienen. In deze bijdrage wil ik vanuit mijn eigen expertise – de interactie van theologie en natuurwetenschap – kritisch ingaan op een van de centrale punten van Den Boks bijdrage. De kwestie die Den Bok aan de orde stelt, is gerelateerd aan *global warming* – de opwarming van de aarde waarvan wetenschappers over het algemeen concluderen dat dit wellicht een natuurlijke trend is, die echter door menselijk handelen wordt versterkt.¹ Den Bok roert daarbij een kwestie aan die mij al langer bezighoudt, maar die momenteel nog amper in de theologische literatuur besproken wordt, namelijk dat door de groeiende wetenschappelijke kennis van de invloed van mensen op de natuur het onderscheid tussen *moreel* en *natuurlijk kwaad* langzaam begint te verdampen.

Van *moreel kwaad* wordt gesproken als kwaad en leed berokkend wordt door mensen. Mensen zijn direct verantwoordelijk voor dit kwaad, en het kan niet direct op God worden afgewenteld.² Moreel kwaad is bijvoorbeeld oorlog, hongersnood veroorzaakt door slecht landbouwbeleid, vliegtuigrampen (mensen willen immers vliegen), aangestoken bosbranden, en andere gebeurtenissen die als kwaad worden ervaren. Van *natuurlijk kwaad* is daarentegen sprake wanneer er natuurrampen optreden, zoals kanker, aardbevingen, bosbranden veroorzaakt door blikseminslag, tsunami's, hongersnoden veroorzaakt door bijvoorbeeld sprinkhanenplagen of te weinig (of juist teveel) regenval, etcetera. Dit zijn gebeurtenissen die als kwaad worden ervaren, die vaak veel mensen treffen, maar waar de mens in eerste instantie niet voor verantwoordelijk gesteld kan

worden, aangezien ze ontstaan door natuurlijke processen: celdeling, onweer, plaattectonische processen, weersomstandigheden, etcetera.

Traditioneel is het natuurlijk kwaad een probleem voor het idee van Gods voorzienigheid. Klassiek is het vraagstuk van de theodicee: als God in de werkelijkheid kan handelen en er vindt natuurlijk kwaad plaats, waarom verhindert God dit dan niet? Als God almachtig is, dan wil hij blijkbaar niet ingrijpen – dan is God dus een tiran (en dus niet aanbidswaardig). Maar als God niet almachtig is, dan lijkt God gezien de vele ellende in de wereld niet capabel om te scheppen en heeft God ‘prutswerk’ (om een term van de bioloog Piet Vroon te gebruiken) afgeleverd.

Zoals Den Bok uitlegt wordt de natuurlijke orde traditioneel gezien als een uiting van Gods wil en betrouwbaarheid. Echter, natuurlijk kwaad zoals hiervoor beschreven is een gevolg van die natuurlijke processen die onderdeel zijn van de natuurlijke orde. Die processen zijn blind en houden geen rekening met mensen, dieren en planten. Dezelfde processen die God in zijn algemene voorzienigheid in stand houdt, zijn ook de processen die dood en verderf onder mensen kunnen zaaien. Had God niet een wereld kunnen scheppen die deze ellendige effecten niet had?

Wetenschappers stellen nu echter dat veel hedendaagse natuurrampen een sterk menselijk aspect hebben. Veranderingen in het klimaat worden veroorzaakt door een atmosfeer die verandert onder invloed van de menselijke CO₂-uitstoot. Overstromingen komen over de hele wereld meer voor omdat de zeespiegel stijgt, onder invloed van een opwarmend klimaat. Door ontbossing ontstaan er gauw modderlawines wanneer het hard geregend heeft. Door menselijke bebouwing ontstaat een verstoorde waterhuishouding in het grondwater, zodat bij het geringste regenbuitje kelders al blank komen te staan. Door te intensieve bebouwing worden op plekken in Afrika en Azië stukken landbouwgrond onvruchtbaar, zodat ze minder oogst opleveren. Onder invloed van allerlei straling en chemicaliën in ons eten, komt kanker steeds vaker voor. Etcetera.

Juist door de invloed van mensen op natuurlijke processen (denk ook aan ontwikkelingen op het gebied van genetische modificatie van gewassen, waarvan de consequenties op lange termijn nog onbekend zijn), wordt steeds duidelijker dat het kwaad dat door die processen veroorzaakt wordt, niet louter meer beschreven kan worden onder de noemer van natuurlijk kwaad. Veel natuurlijk kwaad heeft een menselijke component. Daardoor komt het onderscheid tussen natuurlijk en moreel kwaad door de toenemende kennis van de invloed van de mens op haar natuurlijke omgeving steeds meer onder druk.

Dit heeft ook consequenties voor het denken over de relatie tussen Gods voorzienigheid en het kwaad. Immers, we kunnen God niet direct verantwoordelijk stellen voor het morele kwaad wat mensen veroorzaken. Tenminste niet als we ervan uit gaan dat de mens een vrije wil heeft en dus zelf de verantwoordelijkheid voor zijn handelen draagt. In het theodiceevraagstuk wordt God verbonden met het natuurlijk kwaad. Echter, als blijkt dat we niet langer een strikt onderscheid tussen natuurlijk en moreel kwaad kunnen maken, betekent dit dat we Gods voorzienigheid niet meer zo gemakkelijk ter verantwoording kunnen roepen voor natuurlijk kwaad. De hele problematiek van God en het kwaad komt door de toenemende wetenschappelijke kennis in een heel ander daglicht te staan en moet opnieuw doordacht worden.

Het stuk van Den Bok legt de nadruk op natuurrampen als een vorm van moreel kwaad. De mensheid wordt ‘gestraft’ voor de technologische versterking

van de natuurlijke ordening, hoewel Den Bok toegeeft dat er slechts van 'straf' in overdrachtelijke zin gesproken kan worden. En juist vanwege Gods trouw met de wereld zal God 'niet allereerst redden, maar de ontregeling laten begaan en bestaan' (4). Den Bok lijkt hier sterk in te zetten op de *autonomie* van de wereld. God weerhoudt zichzelf van handelen juist om de autonomie van de schepping niet te verbreken – een motief dat ook een grote rol speelt in huidige discussies in *science and religion* over 'kenosis', de idee dat God zijn macht beperkt om de vrijheid en autonomie van schepselen te garanderen.³

Het gebruik van 'kenosis' in *science and religion* discussies bewerkstelligt ten minste twee zaken. Ten eerste creëert het een compatibiliteit tussen christelijke theologie en het naturalisme van de natuurwetenschappen. God grijpt niet meer in het wereldgebeuren in; in de wereld zijn slechts autonome processen werkzaam. Dit correleert met de natuurwetenschappelijke vooronderstelling dat oorzaken voor gebeurtenissen in de wereld altijd natuurlijke oorzaken zijn. Ten tweede legitimeert het theologisch de autonomie van de schepping zonder God extern te beperken; 'kenosis' impliceert een vrijwillige zelf-beperking van God, het is Gods autonome beslissing om niet in te grijpen. Met andere woorden: het kenosisbegrip zorgt ervoor dat christelijke theologie meer *in tune* is met het hedendaagse levensgevoel waarin God ver weg is en mens en wereld aan zichzelf overgelaten.

Er is echter ook een probleem, en dat raakt ook aan Den Boks benadering. Ten eerste lijkt de nadruk op de autonomie van natuurlijke processen te leiden tot een deterministisch wereldbeeld. Den Bok spreekt weliswaar (overdrachtelijk) van 'straf', maar m.i. lijkt het meer op een oudtestamenteel besef van een *Tun-und-Ergehen Zusammenhang*.⁴ De mens affecteert de natuur en moet de onvoorziene, ingrijpende en onontkoombare consequenties daarvan (in de vorm van tsunami's of andere natuurrampen) dan ook zelf verdragen. De mens roept het onheil over zichzelf af.

Een ander probleem is dat een dergelijke visie – hoewel het raakvlakken heeft met Oud-Testamentische ideeën – tot een deïstisch godsbeeld leidt, of een praktisch atheïsme: gezien de autonomie van natuurlijke processen, en de *Eigendynamik* van deze processen, hoeven we niet langer rekening te houden met Gods handelen. We hoeven niets meer van God te verwachten. Den Bok schrijft weliswaar dat God 'in de regel' doorgaat met scheppen (6), maar het is niet duidelijk wat dit 'scheppen' dan nog betekent. Is het een intentionele handeling van God, of is het een programma dat God afdraait? En wat is dan de functie van het gebed, als we van God geen ingrijpen hoeven te verwachten? Ook hoeven we in dit leven geen redding van God te verwachten. De redding van God ligt in de Opstanding, in de herschepping (6). Men kan een legitiem beroep doen op de Opstanding, al kan men dan de verdenking op zich laden *ad hoc* Gods redding veilig te willen stellen.

Kortom: hoewel ik Den Boks argumentatie begrijp en er ook een zekere affiniteit mee voel, besef ik toch ook goed dat deze argumentatie theologische en existentiële spanningen oproept. God wordt tamelijk ver van de wereld geplaatst. Opnieuw, dat is volledig conform het moderne levensgevoel, waarin individualisme en zelfredzaamheid de boventoon voeren. Maar vanuit een theologische optiek leidt het tot een hernieuwde deterministische zienswijze en een deïsme of praktisch atheïsme. God redt weliswaar nog altijd (hopen we), maar dan wel pas voorbij de fysieke dood. Ik kan me voorstellen dat voor sommige mensen een

dergelijke visie, waarin God pas herscheppend in actie komt voorbij de fysieke dood, het existentiële besef van zinloosheid van het huidige bestaan alleen zal vergroten.

Dr. Taede A. Smedes is godsdienstfilosoof en theoloog en als postdoc-onderzoeker verbonden aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven, België.

1. Er zijn een aantal klimaatsceptici die menen dat het met de menselijke schuld in de opwarming van de aarde wel meevalt. De bekendste is de geoloog Salomon Kroonenberg in zijn *De menselijke maat: de aarde over tien-duizend jaar* (Atlas, Amsterdam 2000).
2. God kan weliswaar niet *direct* voor moreel kwaad verantwoordelijk gesteld worden, maar het is *indirect* wel mogelijk. Moreel kwaad komt voort uit (soms onvoorziene) handelingen van mensen die in vrijheid gedaan worden. Iemand kan opperen dat het wellicht beter zou zijn geweest als God de mens geen vrije wil zou hebben gegeven. God wordt in dat geval indirect voor moreel kwaad verantwoordelijk gesteld omdat God de mens heeft voorzien van een vrije wil.
3. Zie bijvoorbeeld de bijdragen in J. Polkinghorne (ed.), *The Work of Love: Creation as Kenosis*, Eerdmans, Grand Rapids, MI, 2001. Ik heb het gebruik van 'kenosis' in *religion and science* bekritiseerd in mijn *Chaos, Complexity, and God: Divine Action and Scientism* Peeters, Leuven, 2004.
4. Samenhang tussen het handelen in en het ondergaan van een gebeuren.

Noten